

Потенціал циклічної моделі Кузнеця в аналізі економік Субсахарської Африки

АНОТАЦІЯ. В роботі розглядаються особливості економічного розвитку двох країн Субсахарської Африки – Гани та Сенегалу з 1970 до 2013 року. Були проаналізовані тенденції їх ВВП та ВВП на душу населення. Було досліджено питання, якою мірою на ці показники впливають зміни кількості населення, структури виробництва, обсягів потоків прямих іноземних інвестицій (ПІІ) та офіційної допомоги розвитку (ОДР), а також кількості працюючих по секторах економіки і показників розподілу доходів. На відміну від інших досліджень, крім перелічених факторів, велика увага була приділена розгляду тенденції грошових переказів громадян з-за кордону до Гани та Сенегалу.

Виявлено, що в період повільного зростання для двох країн більш важливою була ОДР, а в період стрімкого зростання – ПІІ, а також те, що для зростання ВВП Гани більш вагомими були потоки ПІІ і ОДР, а Сенегалу – грошові перекази і ОДР.

В структурі виробництва двох країн суттєво переважають послуги. Серед різних видів і у Гани, і у Сенегалу переважають фінансові та страхові послуги. Частка сільського господарства в структурі виробництва двох країн протягом вказаного періоду дещо зменшилася, а частка промисловості – зросла, що відбулося за рахунок видобувного сектору та будівництва.

Визначено, що в економічних процесах Гани та Сенегалу існують цикли підйому та спаду, пов'язані з реструктуризацією виробництва. Встановлено, що у зростанні їхнього виробництва важливим є не тільки людський фактор, як визначено у висновках Кузнеця С., а також капітал. Дія «закону Кузнеця» підтвердилася в Гані: на початковому етапі зростання розподіл доходів погіршився, потім відбулося його вирівнювання. В Сенегалі «закон Кузнеця» не підтвердився: на початковому етапі зростання відбулося покращення розподілу доходів, а пізніше в період стрімкого зростання він залишився практично без змін.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Країни Субсахарської Африки, цикли розвитку, структура виробництва, сільське господарство, промисловість, послуги, прями іноземні інвестиції, офіційна допомога розвитку, грошові перекази, людський капітал, продуктивність праці, розподіл доходів.

Вступ

Одним з досягнень Кузнеця С. (Нобелівський лауреат з економіки 1971 р.) було виявлення «циклів Кузнеця» (чергування періодів швидкого та повільного економічного зростання) та формулювання «закону Кузнеця» (протягом перших 10 років розвитку нерівність у розподілі доходів зростає, потім з'являються тенденції до її вирівнювання)². Джерелом економічного зростання Кузнець С. вважав нові

¹ Соколова Зоя Сергіївна — кандидат економічних наук, консультант Консалтинг «Market West Africa». Сфера наукових інтересів: країни, що розвиваються, регіональна економічна інтеграція, економіка країн Західної Африки. Електронна адреса: zoya_sokolova@yahoo.fr.

² *Kuznets S. Notes on Income Distribution in Taiwan // Quantitative Economic and Development. Essays in Memory of Ta-Chung Liu. Edited by Klein L.R., Nerlove M., Tsiang S.C. — New York: Academic Press. — 1980. — P. 255-280.*

технології із застосуванням науки; при тому, він звертав увагу на те, що для ефективного використання технологій необхідні відповідні інституційні структури³.

Дослідження С. Кузнеця проводились до впливу на світову економіку ІКТ кінця ХХ — початку ХХІ століття, а також інших важливих факторів: розпад комуністичного блоку, перетворення колишніх аутсайдерів у нові індустріальні країни, регіональна інтеграція, глобалізація. Це все призвело до зміни потоків і значної активізації рухів товарів, капіталів, технологій та робочої сили. Особливості економічного зростання в умовах сьогодення досліджуються науковцями-сучасниками. Серед них: Аджемоглу Д. і Робінсон Дж.⁴, Аткинсон А.⁵, Барро Р.⁶, Вожняк М.Г., Лук'яненко Д., Чужиков В.⁷, Гелбрейт Дж. К.⁸, Істерлін Р.⁹, Керекес М.¹⁰, Медгезі М. і Тот І. Дж.¹¹, Сала-і-Мартін Х.¹², Сарігяніду М. і Палівос Т.¹³, Срінівасан Т.Н.¹⁴, Стігліц Дж.¹⁵, Ферейра Ф.¹⁶.

Об'єктом дослідження С. Кузнеця були, головним чином, розвинуті країни, які саме відрізняються використанням нових технологій. Через зміну якості та структури міжнародних економічних зв'язків,

³Kuznets S. Modern Economic Growth: Findings and Reflections / Nobel Memorial Lecture, December 11, 1971.

⁴ Acemoglu Daron, and Robinson James A., The Political Economy of the Kuznets Curve / Review of Development Economics, 6(2), P. 183-203, 2002.

⁵ Atkinson Anthony B., Inequality. What can be done? — Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. London England, 2015.

⁶ Barro Robert J., and Sala-i-Martin Xavier, Economic Growth. 2nd Ed. — the MIT Press. Cambridge, Massachusetts. London, England. — Massachusetts Institute of Technology, 2004.

⁷ Конвергенція та дивергенція в Європі: польський і український кейси: Монографія / [Д.Лук'яненко, В.Чужиков, Міхал Г.Вожняк та ін.]; за наук. ред. Д. Лук'яненка, В. Чужикова, М.Г.Вожняка. — К.: КНЕУ, 2013. — 688 с. — Англ. мовою

⁸ Galbraith James K., Inequality and Economic and Political Change / The University of Texas Inequality Project (UTIP) WP No. 51. — September 21, 2008. — P. 63.

⁹ Easterlin Richard A., and Angelescu Laura, Modern Economic Growth and Quality of Life: Cross Sectoral and Time Series Evidence. — University of Southern California and Institute for the Study of Labor (IZA) in Bonn. — Discussion paper No. 2755. — IZA, Germany. — April 2007. — P. 59.

¹⁰ Kerekes Monica, Essays on Economic Growth — A Medium-Term Perspective / Inaugural-Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors der Wirtschaftswissenschaft des Fachbereichs Wirtschaftswissenschaft der Freie Universität Berlin. — 2015. — P. 170.

¹¹ Medgyesi Márton, and Tóth István György, Economic Growth and Income Inequalities. Chapter 6 / European inequalities: social inclusion and income distribution in the European Union. Edited by Wart Terry, Lelkes Orsolya, Sutherland Holly, Tóth István György. — Tarki Social Research Institute Inc. — Budapest, 2009. — P. 131-152.

¹² Pinkovskiy Maxim, Sala-i-Martin Xavier, Africa is on time. — Federal Reserve Bank of New York (FRBNY). — Staff Report No. 686. — August 2014.

¹³ Sarigiannidou Maria, and Palivos Theodore, A Modern Theory of Kuznets' Hypothesis / Texas Christian University. Dep. of Economics. Working Paper No. 12-02. — Texas Christian University, January 2012

¹⁴ Srinivasan T.N., Long-Run Growth Theories and Empirics: Anything New? / Growth Theories in Light of the East Asian Experience. — The National Bureau of Economic Research — East Asia Seminar on Economics. Editors: Takatoshi Ito and Anne O. Krueger. Volume 4. — University of Chicago Press. — January 1995. — P. 37—70.

¹⁵ Stiglitz Joseph E., The price of the inequality. How today's divided society endangers our future. — W.W. Norton & Company Ltd. — London, 2012.

¹⁶ Ferreira Francisco, Distribution in motion: Economic growth, inequality, and poverty dynamics / Society for the Study of Economic Inequality — ECINEQ WP 2010 — 183. — October 2010. — P. 33.

яка відбулась в процесі глобалізації світової економіки, тенденцією останніх десятиліть є зростання ролі країн Субсахарської Африки (ССА). Ще на початку 2000-х рр. їхньою головною ознакою була бідність, а вже наприкінці 2010-х рр. вона значно зменшилася, намітилася тенденція подолання цієї проблеми¹⁷.

Не дивлячись на це, країни ССА все ще значно менше забезпечені новими технологіями і суттєво відстають від розвинутих країн. Для них критично важливою є роль інститутів¹⁸, які будуть визначати та просувати головні елементи змін: державний та приватний сектори, і громадянське суспільство¹⁹. Суттєвий вплив на економічне зростання у них має зовнішній капітал: допомога розвитку та інвестиції^{20, 21}. В умовах впливу сучасних ІКТ та глобалізації світової економіки актуальним стає питання, які фактори, крім капіталу, забезпечують країнам ССА економічне зростання.

Мета роботи полягає у дослідженні особливостей економічного розвитку країн ССА на прикладі деяких з них; з'ясувати, чи існують у них періоди швидкого та повільного зростання, подібних до «циклів Кузнеця», а також чи діє у них «закон Кузнеця».

Висновки С. Кузнеця і сучасні дослідження

Вага чинників економічного зростання та термін їх впливу в різних країнах може відрізнятися. Твердження, що нові технології є джерелом зростання підтвержене, але їх значення більше проявляється у розвинутих країнах²². Для стійкого стабільного зростання необхідним є агрегований вплив трьох елементів: не тільки нових технологій, а ще капіталу та високоякісних інститутів, хоча ці три елементи також можуть дати вплив й розрізнено²³.

В сьогоднішніх аналітичних роботах також підкреслена роль інститутів, але їм не надається вирішального значення. Більш вагомо

¹⁷ *Pinkovskiy Maxim, and Sala-i-Martin Xavier*, Africa is on time. — Federal Reserve Bank of New York (FRBNY). — Staff Report No. 686. — August 2014, p. 30.

¹⁸ *Handley Geoff, Higgins Kate and Sharma Bhavna with Bird Kate and Cammack Diana*. Poverty and poverty reduction in sub-Saharan Africa: an overview of the issues. — Overseas Development Institute. — Working Paper 299. — London, January 2009. — P. 75.

¹⁹ *Olu Ajakaiye, Afeikhena Jerome*, Economic Development: The Experience of Sub-Saharan Africa. Chapter 43 / International Development. Ideas, Experience, and Prospects. Ed. by Bruce Currie-Alder, Ravi Kanbur, David M. Malone, Rohinton Medhora. — Oxford University Press. — April 2014. — P. 943, p. 732-749.

²⁰ *Mitchell Omoruyi Ehizuelen Michael, Meibo Huang*. Fostering Economic Development: Is External Finance Responsible for the Poor Economic Growth in Sub-Saharan Africa? / Global Economy Journal. — Volume 16, Issue 2. — May 2016. — P. 313-347.

²¹ *Artadi Elsa V., and Sala-i-Martin Xavier*, The Economic Tragedy of the XXth Century : Growth in Africa / National Bureau of Economic Research (NBER). — NBER Working Paper 9865. — Cambridge, July 2003. — P. 31, p. 18.

²² *Kerekes Monica*, Essays on Economic Growth — A Medium-Term Perspective / Inaugural-Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors der Wirtschaftswissenschaft des Fachbereichs Wirtschaftswissenschaft der Freie Universität Berlin. — 2015. — P. 170. p. 11.

²³ Там само p. 139.

роль інститутів відчувається у бідних країнах²⁴. Економічне зростання у довгостроковій перспективі потребує добрих ефективних інститутів, однак, відсутність таких не обов'язково спричиняє затримку зростання²⁵. Не в усіх країнах є однозначний зв'язок між ефективністю інститутів та економічним зростанням²⁶. Успішні країни із стабільним зростанням відрізняються не просто ефективними інститутами, а незмінною політикою інвестування в інфраструктуру та людський капітал, а також лібералізацією торгівлі²⁷, тобто важлива не просто якість інститутів, а на що спрямована їхня дія, яку політику вони втілюють. Наприклад, із зростанням норми валових національних заощаджень економіка розвивається²⁸; центральну роль у зростанні разом із технологіями відіграє норма накопичення капіталу²⁹; в країнах ЄС економічне зростання пов'язане із зростанням зайнятості³⁰; для економічного розвитку країн ССА необхідні диверсифікація економіки, створення нових робочих місць та розвиток інфраструктури³¹. Ключову роль для виконання таких задач мають відігравати саме інститути.

Окрім нових технологій та інститутів, джерелом економічного зростання є продуктивність³². Більш вагомо її значення для економічного зростання проявляється у країнах, що розвиваються у довгостроковій перспективі та у перехідних економіках³³.

Зростанню продуктивності крім капіталу фізичного особливо сприяють рівень підготовки, навички, знання, здібності, мотивація³⁴

²⁴ *Snowdon Brian*, The Enduring Elixir of Economic Growth. Xavier Sala-i-Martin on the wealth and poverty of nations / World Economics. Vol. 7. No. 1. — January — March 2006. — P. 73 — 130, p. 84.

²⁵ Там само, p. 138.

²⁶ *Easterlin Richard A., and Angelescu Laura*, Modern Economic Growth and Quality of Life: Cross Sectoral and Time Series Evidence. — University of Southern California and Institute for the Study of Labor (IZA) in Bonn. — Discussion paper No. 2755. — IZA, Germany. — April 2007. — P. 59.

²⁷ *Kerekes Monica*, Essays on Economic Growth — A Medium-Term Perspective / Inaugural-Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors der Wirtschaftswissenschaft des Fachbereichs Wirtschaftswissenschaft der Freie Universität Berlin. — 2015. — P. 170, p. 62.

²⁸ *Barro Robert J., and Sala-i-Martin Xavier*, Economic Growth. 2nd Ed. — the MIT Press. Cambridge, Massachusetts, London, England. — Massachusetts Institute of Technology, 2004. — p. 15-16.

²⁹ *Snowdon Brian*, The Enduring Elixir of Economic Growth. Xavier Sala-i-Martin on the wealth and poverty of nations / World Economics. Vol. 7. No. 1. — January — March 2006. — P. 73 — 130, p. 75.

³⁰ *Medgyesi Márton, and Tóth István György*, Economic Growth and Income Inequalities. Chapter 6 / European inequalities: social inclusion and income distribution in the European Union. Edited by Wart Terry, Lelkes Orsolya, Sutherland Holly, Tóth István György. — Tarki Social Research Institute Inc. — Budapest, 2009. — P. 131-152, p. 149.

³¹ Pérez de la Fuente Beatriz, Economic Growth and Poverty Reduction in a Rapidly Changing World / European Commission. Directorate-General for Economic and Financial Affairs. — European Economy. Economic Brief 019. — October 2016. — Luxembourg Publications Office of the European Union, 2016. — P. 22, p.14.

³² *Hulten Charles R.* University of Maryland and NBER, Isaksson Anders. Research and Statistics Branch of UNIDO. Why development levels differ: the sources of differential economic growth in a panel of high and low income countries / Staff Working Paper 04/2007. — UNIDO. Vienna, 2007. — P. 42+iv.; Kerekes Monica, Essays on Economic Growth — A Medium-Term Perspective / Inaugural-Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors der Wirtschaftswissenschaft des Fachbereichs Wirtschaftswissenschaft der Freie Universität Berlin. — 2015. — P. 170, p. 138.

³³ Там само, p. 11.

³⁴ *Sokolova Zoia*, The Motivation Factor in Recovery Strategy / UNCTAD. Public Symposium 2010. «Responding to Global crises: New Development Paths». — Geneva (Switzerland), May 10-11, 2010, p. 2-3.

населення, які в цілому складають капітал людський. Кузнець С. також його виділяв, особливо знання, тому що саме знання дозволяють опановувати нові технології³⁵. Пізніше у 1990-і рр. людський капітал був виділений в моделі Лукаса-Ромера, яка була підтверджена у дослідженнях країн, що розвиваються: ключову роль в економічному зростанні відіграє капітал фізичний, спрямований на розвиток капіталу людського — на покращення підготовки трудових ресурсів, на підвищення продуктивності, на урізноманітнення спеціальностей³⁶. Ключове значення людського капіталу також показав стрімкий підйом азіатських тигрів³⁷.

Гіпотеза Кузнеця С. про нерівномірність розподілу доходів при початковому зростанні в сучасних умовах не мала однозначного підтвердження³⁸. Більш чітко зв'язок між зростанням та розподілом доходів проявляється у країн, що розвиваються в процесі індустріалізації із поглибленням урбанізації³⁹. В розвинутих країнах погіршення рівномірності доходів мало дуже незначний вплив (негативний) на зміни економіки протягом 20 років з 1985 по 2005 р.; більш відчутним цей вплив у них був у середньостроковій перспективі (від 1 до 7 років)⁴⁰. В цілому, явище, коли розвиток не призводив до «кривої Кузнеця» проявлявся у двох випадках: 1) за умов незначної нерівномірності доходів і можливості здійснення інвестицій, тоді це не призводить до соціальної напруги і потреби у політичних реформах, — ситуація країн Східної Азії після Другої світової війни; 2) за умов значної нерівномірності доходів і погано мобілізованого суспільства, тоді воно не зможе відстояти проведення політичних реформ для покращення умов діяльності, і нерівномірність доходів буде погіршуватись, — ситуація країн США⁴¹.

Головним фактором погіршення рівномірності доходів у країнах Європи з 1980-х рр. визначено зростання безробіття (можна простежити логічний зв'язок: як зазначено вище, в країнах ЄС економічне зростання пов'язане із зростанням зайнятості). У країнах, що розви-

³⁵ *Kuznets S. Driving forces of economic growth: what can we learn from history // Economic development, the family and income distribution. Selected essays. — Cambridge University Press, 1989. — P. 7 — 29.*

³⁶ *Sarigiannidou Maria, and Palivos Theodore, A Modern Theory of Kuznets' Hypothesis / Texas Christian University. Dep. of Economics. Working Paper No. 12-02. — Texas Christian University, January 2012, p. 60-61.*

³⁷ *Srinivasan T.N., Long-Run Growth Theories and Empirics: Anything New? / Growth Theories in Light of the East Asian Experience. — The National Bureau of Economic Research — East Asia Seminar on Economics. Editors: Takatoshi Ito and Anne O. Krueger. Volume 4. — University of Chicago Press. — January 1995. — P. 37 — 70, p. 60.*

³⁸ *Ferreira Francisco, Distribution in motion: Economic growth, inequality, and poverty dynamics / Society for the Study of Economic Inequality — ECINEQ WP 2010 — 183. — October 2010. — P. 33, p. 24-26.*

³⁹ *Sarigiannidou Maria, and Palivos Theodore, A Modern Theory of Kuznets' Hypothesis / Texas Christian University. Dep. of Economics. Working Paper No. 12-02. — Texas Christian University, January 2012.*

⁴⁰ *OECD. Directorate for Employment, Labour and Social Affairs. Focus on Inequality and Growth. — December 2014, p. 2.*

⁴¹ *Acemoglu Daron, and Robinson James A., The Political Economy of the Kuznets Curve / Review of Development Economics, 6(2), P. 183-203, 2002, p. 199-200.*

ваються нерівномірні доходи є не просто серйозним стримуванням для розвитку, вони мають негативний взаємозв'язок з тим, що вони обумовлюють обмежений доступ до освіти бідних верств населення, а це саме й заважає забезпечити економічне зростання, тому що, чим вище рівень освіти (початкова, середня, вища), тим більшу віддачу вона забезпечує. На думку відомого американського дослідника проблеми нерівномірності доходів Аткинсона А., зменшенню нерівномірності доходів сприяє зменшення нерівномірності ринкових доходів та більш ефективний перерозподіл ресурсів (одним із шляхів для цього є податкові зміни)⁴².

Серед інших причин нерівномірності доходів в сучасних дослідженнях виділяють зміни структурні у довгостроковій перспективі, а також зміни у міжсекторіальних умовах торгівлі у короткостроковій перспективі⁴³. Однак, з кінця ХХ-го ст. все більше уваги вчені приділяють соціальному капіталу. Це — певні неформальні цінності чи норми, яких дотримуються члени групи, завдяки чому вони співпрацюють; головним зв'язувальним елементом у цих відносинах є довіра⁴⁴. Соціальний капітал впливає на результати втілення економічних реформ, і як результат цього — на рівномірність (або нерівномірність) доходів; за своєю сутністю він є функцією ступеню довіри у суспільстві; без неї неможливий розвиток співробітництва⁴⁵ і стабільність. Соціальний капітал впливає на рівномірність доходів в усіх країнах: одні з останніх досліджень розвинутих країн свідчать, що у них на це найбільшою мірою впливають політичні умови (точніше, дотримання законності), що визначає ступінь довіри суспільства до уряду⁴⁶. Про це також зазначає Стігліц Дж. (Нобелівський лауреат з економіки 2001 р.), що нерівномірний розподіл доходів в США обумовлений державними зловживаннями повноваженнями влади для отримання користі шляхом маніпулювання законодавчими та економічними умовами⁴⁷.

Отже, критерій функціональності економічної системи полягає не тільки в економічному сенсі, а і в тому, на скільки забезпечені рівноправ'я та справедливність. Підтримка соціального капіталу, а з ним —

⁴² *Atkinson Anthony B.*, Inequality. What can be done? — Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. London England, 2015, p. 3-4, 75, 110, 179-204.

⁴³ *Galbraith James K.*, Inequality and Economic and Political Change / The University of Texas Inequality Project (UTIP) WP No. 51. — September 21, 2008. — P. 63, p. 38.

⁴⁴ *Фукуяма Френсіс*, Соціальний капітал Незалежний культурологічний часопис «Ї». — 2008. — № 53.

⁴⁵ Конвергенція та дивергенція в Європі: польський і український кейси: Монографія / [Д. Лук'яненко, В. Чужиков, Міхал Г. Вожняк та ін.]; за наук. ред. Д. Лук'яненка, В. Чужикова, М. Г. Вожняка. — К.: КНЕУ, 2013. — 688 с. — Англ. мовою, стор. 141-142.

⁴⁶ *Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries: Thirty Countries' Experiences* / ed. By Brian Nolan, Wiemer Salverda, Daniele Checchi, Ive Marx, Abigail McKnight, István György Tóth, and Herman G. van de Werfhorst. — Oxford University Press. — April 2014. — P. 743.

⁴⁷ *Stiglitz Joseph E.*, The price of the inequality. How today's divided society endangers our future. — W.W. Norton & Company Ltd. — London, 2012.

і довіри не може бути гарантовано ринковим механізмом, тому це потребує регуляторних дій держави і має бути забезпечено через розвиток інституту справедливої держави; одним з показників цього є фінансові гарантії⁴⁸. Для оцінювання на основі статистики доцільно спиратися на дані Світового банку (СБ) щодо ефективності державного управління (англ. The Worldwide Governance Indicators – WGI), де показники складаються з шести сукупних індикаторів у трьох групах: а) процес вибору уряду: 1) Право голосу та підзвітність, 2) Політична стабільність і відсутність насильства / тероризму; б) здатність уряду ефективно розробляти і здійснювати стабільну політику: 3) Ефективність роботи уряду, 4) Якість регулювання; в) повага громадян і держави до інститутів регулювання: 5) Боротьба з корупцією, 6) Верховенство права⁴⁹.

Головні макроекономічні показники

В даній роботі розглядаються дві африканські країни: Гана та Сенегал. З числа країн ССА вони є найбільш стабільними, їхні показники щодо ефективності державного управління є одними з найкращих. У 2015 р. їхній рейтинг перцентилів⁵⁰ варіюється від 39 до 65, в той час як у більшості країн ССА – від 27 до 35⁵¹.

Як зазначено вище щодо всіх країн ССА, Гана та Сенегал суттєво залежать від зовнішньої допомоги, не дивлячись на великий проміжок часу після здобуття незалежності (Гана – з 6 березня 1957 р., Сенегал – з 20 серпня 1960 р.)⁵². В середньому щорічно Гана отримує 1,6 млрд доларів (5% ВВП), Сенегал – 1 млрд доларів (8% ВВП).

У графіках ВВП і ВВП на душу населення Гани та Сенегалу (рис. 1, 2) з 1970 по 2013 р. можна виділити періоди з певними тенденціями: 1970-1992 р. (23 роки) – період повільного зростання; 1993-2000 р. (8 років) – період падіння (затримки розвитку) економіки; 2001-2013 р. (13 років) – період стрімкого зростання.

⁴⁸ Конвергенція та дивергенція в Європі: польський і український кейси: Монографія / [Д.Лук'яненко, В.Чужиков, Міхал Г.Вожняк та ін.]; за наук. ред. Д. Лук'яненка, В. Чужикова, М.Г.Вожняка. — К.: КНЕУ, 2013. — 688 с. — Англ. мовою, стор. 47-50, 147-148.

⁴⁹ Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues. // The World Bank. Development Research Group. Macroeconomics and Research Team. — Policy Research Working Paper 5430. — Sept. 2010. — P. 1-28, p. 3.

⁵⁰ Перцентиль — характеристика набору даних, які відображають ранги елементів у вигляді відсотків від 0 до 100% таким чином, що найменшому значенню відповідає нульовий, найбільшому — 100-й перцентиль, тобто перцентилі — показники розподілу набору кількісних та порядкових даних на певні частини.

⁵¹ World Bank. Worldwide Governance Indicators.

⁵² Соколова З.С. Действие «закона Кузнеца» в развивающихся странах на примере Ганы и Сенегала. — Друга віртуальна сесія Міжн. Нобелівського економічного форуму «Мировая экономика XXI: циклы и кризисы», 18-21 травня 2011 р., м. Дніпропетровськ. — Дніпропетровськ: Університет ім. Альфреда Нобеля, 2011.

У 2014-2015 рр. у Гани стрімке зростання змінилося падінням, і поки не відомо, чи так продовжиться далі. Тому в даному дослідженні до уваги приймаються показники до 2013 р.

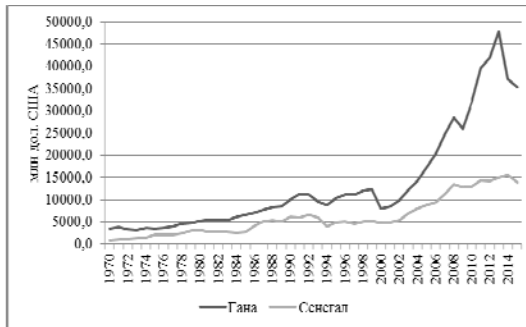

Рис. 1 ВВП Гани та Сенегалу, 1970-2015 рр.*, млн. дол., в поточних цінах⁵³.

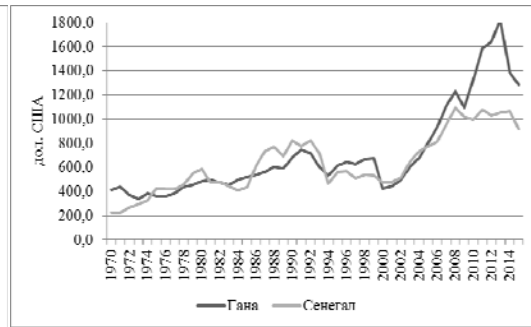

Рис. 2. ВВП на душу населення Гани та Сенегалу, 1970-2015 рр.*, дол., в поточних цінах⁵⁴

* ВВП в середньому в рік, млн дол.:

- 1970-1992: Гана — 5913,2; Сенегал — 3170,3;
- 1993-2000: Гана — 10394,3; Сенегал — 4918,0;
- 2001-2013: Гана — 24863,1; Сенегал — 10545,9.

* ВВП на душу населення в середньому

- в рік, дол.:
- 1970-1992: Гана — 491,4; Сенегал — 506,7;
- 1993-2000: Гана — 599,2; Сенегал — 4918,0;
- 2001-2013: Гана — 1059,1; Сенегал — 859,1.

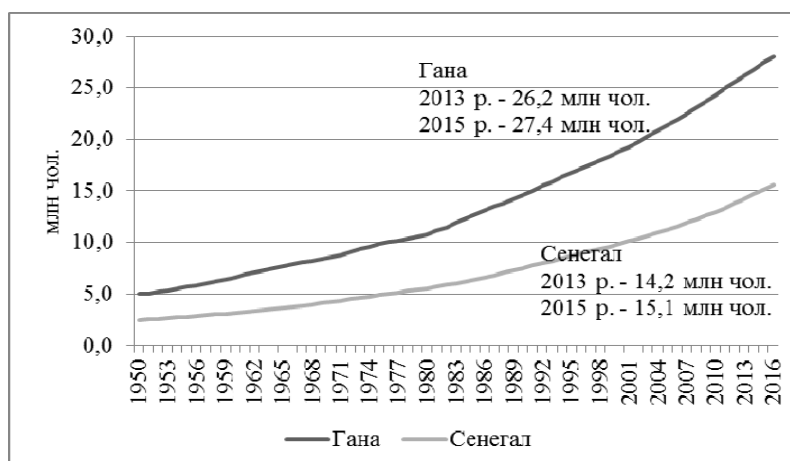
Зростання ВВП та ВВП на душу населення Гани та Сенегалу з 1970 по 2005 р. має схожу траєкторію. З 2006 у Гани ці показники зростають активніше (рис. 1, 2).

Суттєва особливість Гани та Сенегалу, що відрізняє їх від розвинутих країн, — надто динамічне зростання населення, яке поглинає зростання ВВП. З початку 1990-х рр. приріст кількості населення уповільнився (рис. 3).

⁵³Складено автором за UNCTAD. Statistics [Electronic Resource]. — Access mode: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=96>.

⁵⁴ Там само.

Рис. 3. Кількість населення Гани та Сенегалу, 1950-2015 рр.*, млн чоловік⁵⁵

* Кількість населення в середньому в рік, млн чоловік:

- 1970-1992: Гана — 11,6; Сенегал — 5,9;
- 1993-2000: Гана — 17,4; Сенегалу — 9,0;
- 2001-2013: Гана — 22,6; Сенегал — 12,0.

Особливості динаміки ВВП та ВВП на душу населення, а також кількості населення протягом визначених трьох періодів відображені у таблиці 1.

Таблиця 1

ХАРАКТЕРИСТИКА ДИНАМІКИ КІЛЬКОСТІ НАСЕЛЕННЯ, ВВП ТА ВВП НА ДУШУ НАСЕЛЕННЯ ГАНИ ТА СЕНЕГАЛУ, 1970-2013 рр.⁵⁶

Показники		Період		
		Повільне зростання 1970-1992 (23 роки)	Падіння 1993-2000 (8 років)	Стрімке зростання 2001-2013 (13 років)
Кількість населення, в середньому в рік, млн чол.	Гана	11,6	17,4	22,6
	Сенегал	5,9	9,0	12,0
Темп приросту населення, %	В середньому за рік	Гана	+2,7 %	+2,5 %
		Сенегал	+3 %	+2,7 %
	В цілому за період	Гана	+80 %	+18,3
		Сенегал	+89,5 %	+19,8 %
ВВП, в середньому за рік, млн. дол.	Гана	5913,2	10394,3	24863,1
	Сенегал	3170,3	4918,0	10545,9

⁵⁵ Складено автором за UNCTAD. Statistics [Electronic Resource].— Access mode: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=96>.

⁵⁶ Там само.

Закінчення табл. 1

Показники		Період			
		Повільне зростання 1970-1992 (23 роки)	Падіння 1993-2000 (8 років)	Стрімке зростання 2001-2013 (13 років)	
Темп приросту ВВП, %	В середньому за рік	Гана	+5,6 %	-2,6 %	+15,1 %
		Сенегал	+10,1 %	-2,9 %	+9,7 %
	В цілому за період	Гана	+211,0 %	-16,5 %	+461,3 %
		Сенегал	+589,4 %	-20,9 %	+206,5 %
	Різкі коливання	Гана	1973-1974 – прискорення від -6,5 % до +16,5 %	1999-2000 – уповільнення від +3,2 % до -35,4 %	2008-2009 – уповільнення від +15,2 % до -8,9 %; 2009-2010 – прискорення від -8,9 % до +23,9 %
		Сенегал	1975-76 – уповільнення від +34,7 % до +1,4 %; 1980-81 – уповільнення від +8,5 % до -17,1 %; 1985-86 – прискорення від +10,3 % до +45,9 %; 1990-91 – уповільнення від +23,2 % до -3,5 %	1994-1995 – прискорення від -32,9 % до +22,9 %	2008-2009 – уповільнення від +18,6 % до -4,5 %.
ВВП на душу населення, в середньому за рік, млн. дол.		Гана	491,4	599,2	1059,1
		Сенегал	506,7	545,9	859,1
Темп приросту ВВП на душу населення, %	В середньому за рік	Гана	+2,8 %	-4,9 %	+12,3 %
		Сенегал	+6,9 %	-5,4 %	+6,7 %
	В цілому за період	Гана	+72,8 %	-29,5 %	+313,9 %
		Сенегал	+263,9 %	-33,9 %	+118,1 %
	Різкі коливання	Гана	1973-1974 – прискорення від -9 % до +13 %	1999-2000 – уповільнення від +1 % до -37 %	2008-2009 – уповільнення від +12 % до -11 %, 2009-2010 – прискорення від -11 % до +21 %
		Сенегал	1975-76 – уповільнення від +31 % до -1 %; 1980-81 – уповільнення від +6 % до -19 %; 1985-86 – прискорення від +7 % до +42 %, 1990-91 – уповільнення від +19 % до -6 %	1994-1995 – прискорення від -35 % до +20	2008-2009 – уповільнення від +15 % до -7 %

Аналіз структури виробництва

В Гані та Сенегалі в кожній галузі обсяги виробництва мають тенденцію зростання. Більш активно це відбувається з початку 2000-х рр. (рис. 4, 5).

По обсягам виробництва Гани та Сенегалу домінують послуги, промисловість у них займає друге місце (у Гани — з 2011 р.), сільське господарство — третє (рис. 4, 5).

Рис. 4. Обсяг виробництва основних секторів економіки Гани, 1970-2014 рр., млн дол., в поточних цінах⁵⁷.

Рис. 5. Обсяг виробництва основних секторів економіки Сенегалу, 1970-2014 рр., млн дол., в поточних цінах⁵⁸.

З 1970 по 2013 р. структура ВВП Гани є не пропорційною, в ній суттєво домінує сектор послуг: 45 — 49%. У інших секторах відбулося певне вирівнювання часток у ВВП. Друге місце займає сільське господарство, його відсоток зменшився з 41 до 29%; на третьому — промисловість, її відсоток збільшився з 16 до 22%. Зростання частки останньої відбулося за рахунок видобувної промисловості (зросла з 1,3% до 5,6%) та будівництва (зросла з 2,0% до 7,6%). Зростання частки послуг в структурі ВВП Гани з 1970 по 2013 р. відбулося за рахунок фінансових та страхових послуг (зросла з 21,7% до 23,2%) та торгівлі і ресторанно-готельного бізнесу (зросла з 8,8% до 11,4%). В структурі послуг Гани ці дві групи займають перше та третє місця, друге — транспорт, зберігання та комунікації — 14,3% (табл. 2).

⁵⁷ Складено автором за UNCTAD. Statistics [Electronic Resource]. — Access mode: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=95>.

⁵⁸ Там само.

Таблиця 2

**ЗМІНИ СТРУКТУРИ ВВП ГАНИ ТА СЕНЕГАЛУ,
1970 — 2013 р., % (в середньому за рік)⁵⁹**

Галузі*, частка у ВВП, %	Повільне зростання 1970-1992 (23 роки)	Падіння 1993-2000 (8 років)	Стрімке зростання 2001-2013 (13 років)
Гана			
Сільське господарство	41,3	32,8	29,1
Промисловість	13,5	21,3	21,9
Видобувна промисловість, комунальні послуги	1,3	4,8	5,6
Обробна промисловість	10,2	11,4	8,7
Будівництво	2,0	5,1	7,6
Послуги	45,2	45,9	49,0
Фінанси, страхування та інші послуги**	21,7	20,5	23,2
Транспорт, зберігання, комунікації	14,6	15,0	14,3
Торгівля (роздрібна, оптова), ресторани, готелі	8,8	10,4	11,4
Сенегал			
Сільське господарство	21,3	19,1	16,1
Промисловість	20,2	24,1	24,1
Видобувна промисловість, комунальні послуги	2,7	3,7	4,4
Обробна промисловість	15,1	16,7	14,9
Будівництво	2,3	3,7	4,8
Послуги	58,6	56,8	59,8
Фінанси, страхування та інші послуги**	31,5	28,2	28,0
Транспорт, зберігання, комунікації	6,8	7,4	11,2
Торгівля (роздрібна, оптова), ресторани, готелі	20,3	21,3	20,6

* В Міжнародній стандартній промисловій класифікації всіх видів господарської діяльності ООН (англ. International Standard Industrial Classification of All Economic Activities – ISIC Rev.3) сектори економіки визначені наступним чином⁶⁰:

- сільське господарство (ISIC Rev.3, сектори 01-05): сільське господарство, мисливство, лісівництво, рибальство;

- промисловий сектор (ISIC Rev.3, сектори 10-45): видобуток корисних копалин, обробна промисловість, постачання електроенергії, газу та води, будівництво;

- послуги (ISIC Rev.3, сектори 50-99): торгівля, транспортні послуги, зберігання та комунікації, та ін.

** Інші послуги — оренда, освіта, охорона здоров'я, розважальна, культурна і спортивна діяльність та ін. (ISIC Rev.3, сектори 65-95).

⁵⁹ Розраховано автором на основі статистичних даних UNCTAD. Statistics [Electronic Resource]. — Access mode: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx?ReportId=95>.

⁶⁰ United Nations Statistics Division [Electronic Resource]. — Access mode: <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=2> (дата доступу: листопад 2016 р.).

Структура ВВП Сенегалу, як і у Гани, є непропорційною: також суттєво домінує сектор послуг: 59 – 60 % ВВП. На відміну від Гани, у структурі ВВП Сенегалу не відбулося вирівнювання часток галузей. Друге місце, як і у Гани займає сільське господарство, його відсоток зменшився з 21 % до 16 %, третє – промисловість, її відсоток збільшився з 20 до 24 %. Зростання частки останньої, як і для Гани, відбулося за рахунок зростання частки видобувної промисловості (зросла з 2,7 % до 4,4 %) та будівництва (зросла з 2,3 % до 4,8 %). Зростання частки послуг в структурі ВВП Сенегалу, на відміну від Гани, відбулося за рахунок транспорту, зберігання та комунікацій (частка зросла з 6,8 % до 11,2 %). В структурі послуг Сенегалу ця група займає третє місце, перше – фінансові та страхові послуги (зменшилася з 31,5 % до 28,0 %), а друге – торгівля та ресторанно-готельний бізнес: 20 – 21 % (табл. 2).

Особливе значення для таких країн має обробна промисловість. Її частка в структурі ВВП Гани та Сенегалу не має тенденції до зростання (табл. 2). За такої структури ВВП їх експорт залишатиметься сировинним. Дійсно, з 1995 по 2014 р. індекс диверсифікації експорту у них покращився, але не суттєво: для Гани він зменшився з 0,834 до 0,753, для Сенегалу – з 0,811 до 0,727 (рис. 6) (згідно із методикою, на яку спирається ЮНКТАД, наближення індексу диверсифікації до «0» свідчить про більшу диверсифікацію експорту)⁶¹. Це обумовлює залежність прибутків Гани та Сенегалу від світових цін на сировинні товари.

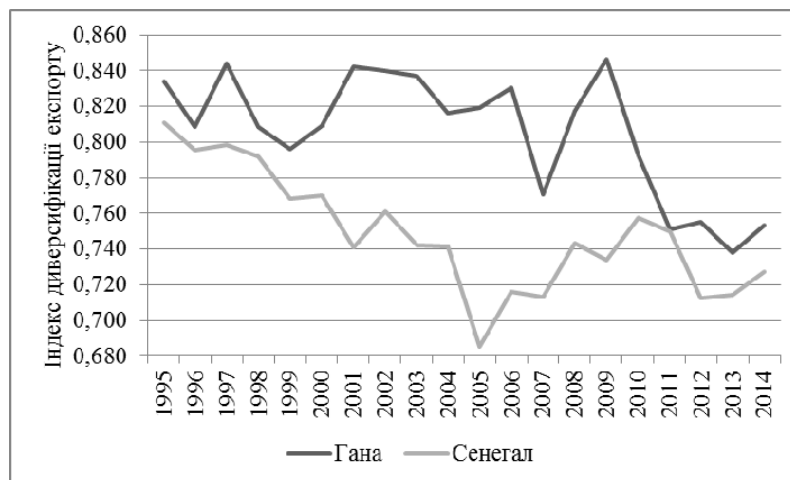

Рис. 6. Індекс диверсифікації експорту Гани та Сенегалу, 1995-2014 рр.⁶²

⁶¹ UNCTAD. Handbook of Statistics. 2015 / United Nations — N.Y. and Geneva. 2015, p. 187.

⁶² Для порівняння: у 2013 р. цей показник був для США 0,252; ЄС — 0,224. Складено автором на основі даних UNCTAD. Statistics [Electronic Resource]. — Access mode: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=120>.

Аналіз потоків капіталу

Для розвитку економік, які залежать від зовнішніх ресурсів, як Гана та Сенегал, дуже важливим є приплив капіталу. Він може бути у формі ПІІ та ОДР. Також для цих країн мають значення фінансові потоки у формі грошових переказів співвітчизників з-за кордону. Ефективність вказаних потоків для розвитку економіки розглянуто за трьома показниками: за абсолютними у доларах; за відносними, як відсоткова частка у ВВП; та показник кореляційного зв'язку із ВВП на основі розрахунку коефіцієнта детермінації. Результати аналізу наведені у таблиці 3.

Обсяги потоків ПІІ до Гани та Сенегалу до 2005 р. були приблизно однаковими. З 2006 р. до Гани вони істотно більші і різниця зростає. У 2005 р. обсяги потоків ПІІ до Гани були 145, до Сенегалу — 45 млн доларів, у 2013 р. — 3226 та 311 млн доларів (рис. 7).

Крім абсолютних показників, у Гани також більш активно, ніж у Сенегалу, збільшилася частка ПІІ у ВВП: у 1970-1992 рр. вона складала відповідно 0,3% та 0,4%, а у 2001-2013 рр. 5,7% та 2,0% (табл. 3).

На основі наявних даних було розраховано, що протягом перших двох періодів — 1970-1992 та 1993-2000 рр. — у обох країн показники ПІІ та ВВП не корелюють між собою. Дуже тісний зв'язок ПІІ з ВВП і у Гани, і у Сенегалу спостерігається тільки у період стрімкого зростання — 2001-2013 рр., про що свідчить наближення до 1 коефіцієнта детермінації. У цей період ВВП визначається змінами обсягів притоку ПІІ у Гани на 84,59% (RI (Гана) = 0,8459), у Сенегалу на 81,53% (RI (Сенегал) = 0,8153) (табл. 3).

Більша кореляційна залежність ВВП від ПІІ та більша частка ПІІ у ВВП Гани протягом періоду стрімкого розвитку (2001-2013 рр.) свідчить про більшу значимість ПІІ для економіки Гани, ніж для економіки Сенегалу.

Цілком очевидним є те, що зростання потоків ПІІ у Гану мало суттєвий ефект для її економіки. Позитивний він чи негативний залежить від того, розвитку якої галузі вони сприяли — видобувної чи обробної. Значне зростання обсягів потоків ПІІ в економіку Гани з 2007 р. пов'язане з розвитком видобутку нафти. У 2007 р. в її територіальних водах у родовищі Jubilee британська компанія Tullow oil знайшла запаси нафти обсягом до 1,8 млрд барелів. У грудні 2010 р. ця ж компанія почала там видобуток⁶³. В результаті, з 2007 р. по 2013 р. частка обробної промисловості в структурі ВВП Гани зменшилася майже вдвічі (у 2006 р. її частка 10,2%, у 2013 р. — 5,3%), а частини видобувної промисловості та будівництва у ВВП за цей же

⁶³ Tullow oil Company. Web-site [Electronic Resource]. — Access mode: <http://www.tulloil.com/about-us/our-story>.

період зросли приблизно вдвічі (у 2006 р. вони склали — 4,9 та 5,7%, а у 2013 р. — 10,5 та 12,0%).

За таких тенденцій можна припустити, що економіці Гани загрожує «Голландська хвороба», головною особливістю якої є нерівноправні економічні умови для різних секторів економіки. Її негативні наслідки полягають у переміщенні ресурсів з обробної галузі до сировинної та сервісної, які створюють меншу частину доданої вартості, а також у послабленні стимулів для розвитку обробної промисловості та створення нових технологій. Однак, частка послуг в структурі ВВП Гани за цей же період (з 2006 по 2013 р.) змінилася лише на 1% з 48,8 до 49,8%. Крім різкого збільшення частки видобувної та зменшення частки обробної промисловості у структурі ВВП, індикаторами «Голландської хвороби» є інфляція та безробіття. Інфляція в Гані за цей період коливалась і не мала чіткої тенденції зростання, у 2006 р. вона складала 11%, 2007 — 13%, 2008 — 18%, 2009 — 10%, 2010 — 7%, 2011 — 8%, 2012 — 8%, 2013 — 14% (на кінець періоду у споживацьких цінах)⁶⁴. Безробіття в Гані протягом цього ж періоду не зросло, коливалось від 2 до 5%⁶⁵. Таким чином, на нашу думку, в Гані з'явилися передумови для «Голландської хвороби», проте чітко вона ще не проявилася.

За обсягами надходжень ОДР в період повільного зростання — 1970-1992 рр. — домінував Сенегал, потім декілька років, які припадають на період падіння економіки, між обсягами надходжень ОДР до Гани та Сенегалу різниці практично не було, а з 1996 по 2013 р. обсяги ОДР до Гани були більшими, ніж до Сенегалу (рис. 8, табл. 3).

За показником надходжень ОДР, як відсоткової частини у ВВП, протягом всіх трьох періодів з 1970 по 2013 р. домінував Сенегал (табл. 3). Для порівняння нагадаємо, що відсоткова частина ПІІ у ВВП Гани, на відміну від Сенегалу, суттєво зросла у період стрімкого зростання — 2001-2013 рр. (табл. 3).

Розрахунки щодо впливу ОДР на ВВП свідчать, що у двох країн був зв'язок між цими показниками в періоди зростання (1970-1992, 2001-2013 рр.), при тому в період повільного зростання у двох країн цей зв'язок був міцнішим, ніж в період стрімкого зростання. Для Сенегалу цей зв'язок є міцнішим, ніж для Гани. Так, зміни ВВП визначалися змінами ОДР у 1970-1992 рр. для Гани на 88,67% (RI (Гана) = 0,8867), для Сенегалу на 90,86% (RI (Сенегал) = 0,9086); у 2001-

⁶⁴ IMF. World Economic Outlook Database [Electronic Resource]. — Access mode: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/02/weodata/weorept.aspx?sy=1981&ey=2016&scsm=1&ssd=1&sort=subject&ds=.&br=0&pr1.x=48&pr1.y=9&c=722%2C652&s=PCPIECH&grp=0&a=> (дата доступу: листопад 2016 р.).

⁶⁵ World Bank. Data Bank. World Development Indicators [Electronic Resource]. — Access mode: http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Code=SL.UEM.TOTL.ZS&id=af3ce82b&report_name=Popular_indicators&populartype=series&ispopular=y (дата доступу: листопад 2016 р.).

2013 рр. — для Гани на 58,20 % (RI (Гана) = 0,5820), для Сенегалу на 72,01 % (RI (Сенегал) = 0,7201). В період падіння економіки з 1993 по 2000 р. зв'язку ВВП з ОДР у двох країн практично не було: RI (Гана) = 0,0943, RI (Сенегал) = 0,0725.

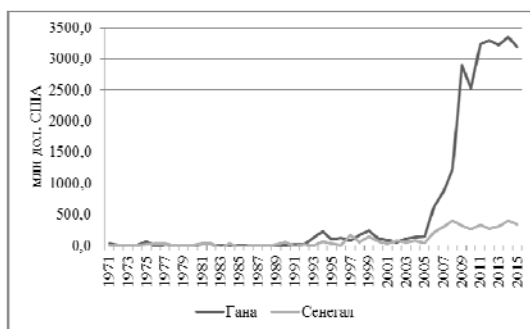

Рис. 7. Притоки ПІІ до Гани та Сенегалу, 1970-2015 рр.*, млн. дол., в поточних цінах⁶⁶

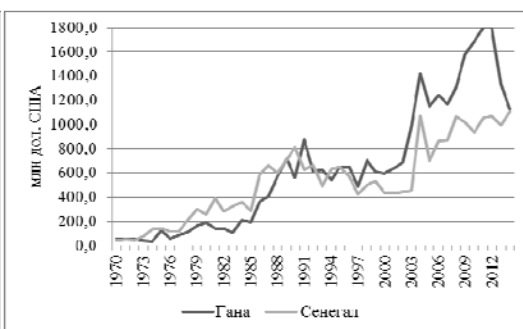

Рис. 8. Притоки ОДР до Гани та Сенегалу, 1970-2014 рр.*, млн. дол., в поточних цінах⁶⁷

* Надходження ПІІ в середньому в рік, * Надходження ОДР в середньому в рік, млн дол.:

- 1970-1992: Гана — 15,7; Сенегал — 11,8;
  - 1993-2000: Гана — 149,0; Сенегал — 70,0;
  - 2001-2013: Гана — 1418,1; Сенегал — 208,6.
- 1970-1992: Гана — 256,9; Сенегал — 340,4;
  - 1993-2000: Гана — 608,9; Сенегал — 530,6;
  - 2001-2013: Гана — 1292,0; Сенегал — 844,4.

Таким чином, ОДР мала більше значення для зростання ВВП Сенегалу, ніж для Гани.

За показниками грошових переказів співвітчизників з-за кордону абсолютно (у доларах) та відносно (% від ВВП) суттєво переважає Сенегал (рис. 9, табл. 3). До 1999 р. домінування Сенегалу над Ганою було в межах 50 — 150 млн доларів, з 2000 р. ця різниця зросла і у 2013 р. склала 1,5 млрд. долари: тоді до Гани надійшло 0,15, до Сенегалу — 1,64 млрд. доларів грошових переказів (рис. 9).

⁶⁶ Складено автором за UNCTAD. Statistics [Electronic Resource]. — Access mode: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx?ReportId=96740>.

⁶⁷ Складено автором за даними World Bank. Data Bank. World Development Indicators [Electronic Resource]. — Access mode: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=DT.ODA.ODAT.CD&country=>

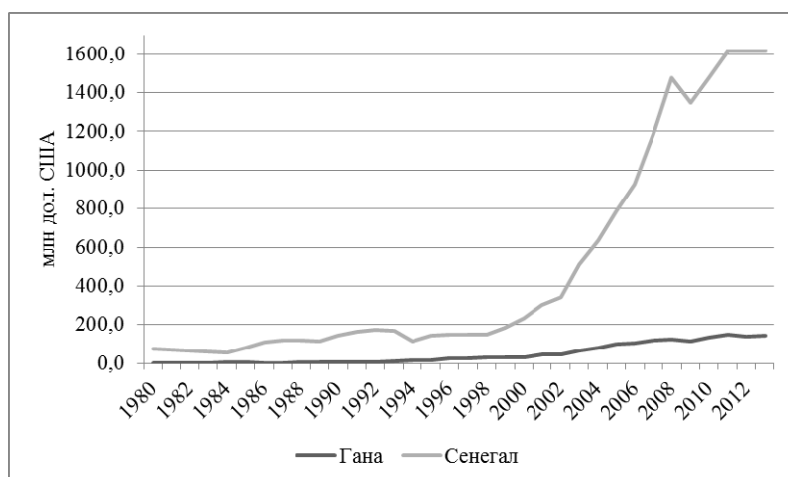

Рис.9. Надходження грошових переказів громадян з-за кордону до Гани та Сенегалу, 1980-2013 рр.*, млн. дол., в поточних цінах⁶⁸

* Надходження грошових переказів в середньому в рік, млн дол.:

- 1980-1992: Гана — 3,5; Сенегал — 103,2;
- 1993-2000: Гана — 23,6; Сенегал — 162,2;
- 2001-2013: Гана — 105,4; Сенегал — 1065,0.

За показником відсоткової частини грошових переказів у ВВП, як і щодо ОДР, протягом всіх трьох періодів (дані наводяться з 1980 р.) домінував Сенегал. У Гани відсоткова частка грошових переказів у ВВП ніколи не перевищувала 1%, а у Сенегалу з 1980 по 1999 р. в середньому складала 3,3% ВВП, а з 2000 по 2013 р. — 10,1% (табл. 3).

Зв'язок обсягу грошових переказів із ВВП у двох країн був міцним протягом періодів зростання (1980-1992, 2001-2013 рр.), у Сенегалу був міцнішим. На відміну від зв'язку із ОДР, зв'язок ВВП з грошовими переказами і у Гани, і у Сенегалу є міцнішим в період стрімкого зростання (2001-2013 рр.). Зміни ВВП визначалися змінами грошових переказів з 1980 по 1992 р. для Гани на 62,03% (RI (Гана) = 0,6203), для Сенегалу на 93,48% (RI (Сенегал) = 0,9348); з 2001 по 2013 р. — для Гани на 88,27% (RI (Гана) = 0,8827), для Сенегалу на 99,17% (RI (Сенегал) = 0,9917). В період падіння економіки (1993-2000 р.) зв'язку ВВП з грошовими переказами практично не було: RI (Гана) = 0,1243, RI (Сенегал) = 0,0973 (табл. 3).

Отже, як і ОДР, грошові перекази з-за кордону мали більше значення для зростання ВВП Сенегалу, ніж ВВП Гани.

⁶⁸ Складено автором за UNCTAD. Statistics [Electronic Resource]. — Access mode: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=86>.

Таблиця 3

ХАРАКТЕРИСТИКА ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ ГАНИ ТА СЕНЕГАЛУ, 1970–2013 рр.

Фінансові потоки	Повільне зростання 1970-1992 (23 роки)	Падіння 1993-2000 (8 років)	Стрімке зростання 2001-2013 (13 років)
Гана			
Прямі іноземні інвестиції			
Надходження в середньому за рік, млн дол.	15,7	149	1418,1
Частка у ВВП в середньому за рік, %	0,3	1,4	5,7
Зв'язок з ВВП*, RI	- - 0,0269	- - 0,0317	+ + 0,8459
Офіційна допомога розвитку			
Надходження в середньому за рік, млн дол.	256,9	608,9	1292,0
Частка у ВВП в середньому за рік, %	4,3	5,9	5,2
Зв'язок з ВВП*, RI	+ + 0,8867	- - 0,0943	+ 0,5820
Грошові перекази (розрахунки з 1980 р.)			
Надходження в середньому за рік, млн дол.	3,5	23,6	105,4
Частка у ВВП в середньому за рік, %	0,06	0,2	0,4
Зв'язок з ВВП*, RI	+ 0,6203	- - 0,1243	+ + 0,8827
Сенегал			
Прямі іноземні інвестиції			
Надходження в середньому за рік, млн дол.	11,8	70,0	208,6
Частка у ВВП в середньому за рік, %	0,4	1,4	1,98
Зв'язок з ВВП*, RI	- - 0,0057	- - 0,1111	+ + 0,8153
Офіційна допомога розвитку			
Надходження в середньому за рік, млн дол.	340,4	530,6	844,4
Частка у ВВП в середньому за рік, %	10,7	10,8	8,0
Зв'язок з ВВП*, RI	+ + 0,9086	- - 0,0725	+ 0,7201
Грошові перекази (розрахунки з 1980 р.)			
Надходження в середньому за рік, млн дол.	103,2	162,2	1067,3
Частка у ВВП в середньому за рік, %	3,26	3,30	10,1
Зв'язок з ВВП*, RI	+ + 0,9348	- - 0,0973	+ + 0,9917

Розраховано автором на основі статистичних даних ЮНКТАД та СБ за листопад 2016 р. Джерела вказані у посиланнях до рисунків 10, 11, 12.

* «- -» — зв'язок дуже слабкий, RI = від 0 до 0,250; «-» — зв'язок слабкий, RI = від 0,251 до 0,500; «+» — зв'язок міцний, RI = від 0,501 до 0,750; «+ +» — зв'язок дуже сильний, RI = від 0,751 до 1.

Отже, в різні періоди потоки капіталів по-різному впливали на економіку Гани та Сенегалу:

— в період повільного зростання (1970-1992 рр.) для двох країн основне значення мала ОДР. Також впливали грошові перекази громадян з-за кордону, але меншою мірою. Це підтверджується зв'язком цих потоків із ВВП та показником відсоткової частки у ВВП (табл. 3). Для Сенегалу ці потоки мали більше значення, ніж для Гани. Для останньої також певну роль відіграли ПІІ, хоча кореляційного зв'язку із ВВП вони не мали ні для Гани, ні для Сенегалу. Роль ПІІ в цей період була незначною;

— в період падіння економіки (1993-2000 рр.) для двох країн всі три потоки капіталів не корелювали із ВВП (табл. 3) і значення для зростання ВВП практично не мали. Певною мірою вплив на ВВП Гани та Сенегалу мала ОДР: її частка у ВВП була найбільшою. Обсяги потоків ПІІ та грошових переказів також зросли, але їх відсоткова частка у ВВП була незначною (табл. 3);

— в період стрімкого зростання (2001-2013 рр.) для росту ВВП двох країн всі три потоки мали позитивний ефект. В цей період суттєво зросла роль ПІІ — вони мають міцний зв'язок із ВВП, значно зросла їхня частка у ВВП, при тому у Гани більшою мірою, її частка ПІІ у ВВП більше, ніж у Сенегалу у 2,5 рази. Приймаючи до уваги показник частки у ВВП, можна зробити висновок, що для зростання ВВП Гани більш вагомими були потоки ПІІ і ОДР, а Сенегалу — грошові перекази і ОДР (табл. 3).

Нагадаємо, що в період повільного зростання (1970-1992 рр.) в структурі ВВП частка промисловості та сектору послуг у Сенегалу була більшою, ніж у Гани (табл. 2). Потоки капіталів (у доларах) до Сенегалу були більшими, ніж до Гани, за певним виключенням ПІІ (табл. 3). В цілому це обумовлювало домінування Сенегалу над Ганою в цей період за показником ВВП на душу населення (рис. 2). На останній також впливав фактор меншої кількості населення Сенегалу, ніж Гани (рис. 3).

В період стрімкого зростання (2001-2013 рр.) частка промисловості в структурі ВВП Гани зросла і майже зрівнялася з подібним показником Сенегалу (табл. 2). Саме в цей період збільшився притік ПІІ до її економіки (табл. 3). Це все сприяло активному зростанню її показників ВВП та ВВП на душу населення. Також в структурі ВВП Гани дещо збільшилася частка сектору послуг. Разом із збільшенням обсягів потоків ОДР до Гани (табл. 3) це все призвело до явного домінування Гани над Сенегалом (рис. 1, 2).

Аналізуючи потоки капіталів до Гани та Сенегалу, необхідно підкреслити роль грошових переказів громадян з-за кордону для них. Їхня частка у ВВП приблизно співвідноситься з одним із інших пото-

ків: для Гани — з ПП (щонайменше у першому та другому періоді), для Сенегалу — з ОДР, тобто грошові перекази мають досить вагоме значення для економік Гани та Сенегалу. Це суттєво відрізняє їх від розвинутих країн.

Аналіз людського капіталу. Фактори економічного зростання. Розподіл доходів

Серед різних факторів зростання ВВП С. Кузнець виділяв людський капітал⁶⁹ та розподіл доходів⁷⁰. Індекс Джині, який відображає розподіл доходів, наводиться серед даних СБ. Дані щодо людського капіталу по різних секторах економіки наводяться в статистиці Міжнародної організації праці (МОП). Однак, в статистиці МОП ці дані наводяться як припущення, при тому лише з 2003 р. Тому висновки щодо людського капіталу Гани та Сенегалу можна представити як приблизну оцінку у 2000-і роки. Продуктивність праці розрахована як відношення обсягу виробленої продукції в окремому секторі (з даних ЮНКТАД, рис. 4, 5) до кількості працюючих в цьому сектору (з даних МОП⁷¹).

За 11 років з 2003 по 2013 р. у двох країн відбувся перерозподіл робочої сили між секторами. У Гани відсоток працюючих у секторі послуг збільшився з 30 до 41 %, у сільському господарстві — зменшився з 57 до 45 %, у промисловості — залишився 14-15 %. У Сенегалу, навпаки, зменшився відсоток працюючих у секторі послуг з 40 до 23 % та збільшився у сільському господарстві — з 45 до 55 % і у промисловості з 15 до 22 % (табл. 4).

Продуктивність праці у сільському господарстві в Гані вище. З 2003 р. у двох країн цей показник хоч і нестабільно, проте зростає (табл. 4). Позитивним фактором для Гани є краще технічне оснащення у порівнянні із Сенегалом: на 100 га орної землі з 1990 по 2010 р. в Гані працювало 5 — 9 тракторів, а у Сенегалі — 2 — 3⁷².

Продуктивність праці у промисловості у 2013 р. також у Гани вище, ніж у Сенегалу, хоча до 2006 р. тут домінував Сенегал. У Гани цей показник зростає, хоч і з певними коливаннями, у Сенегалу — коливається без тенденції зростання. Продуктивність праці в Гані суттєво покращилася після значного збільшення обсягів притоку ПП до неї з 2006 р. (рис. 7). У 2009 та 2010 рр. цей показник погіршився, а з 2011 р. він знову покращився (табл. 4).

⁶⁹ *Kuznets S. Driving forces of economic growth: what can we learn from history // Economic development, the family and income distribution. Selected essays. — Cambridge University Press, 1989. — P. 7 — 29.*

⁷⁰ *Kuznets S. Shares of Upper Income Groups in Income Savings. New York: NBER, 1953.*

⁷¹ International Labour Organization. Statistics and databases [Electronic Resource]. — Access mode: <http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang-en/index.htm>

⁷² WB. The Little Data Book on Africa. 2007, pp. 23, 42, 44, 82.

Продуктивність праці у секторі послуг в Сенегалі краще, ніж в Гані. У двох країн цей показник стабільно зростає, крім 2009 р. (табл. 4).

Таблиця 4

**ПОКАЗНИКИ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ПО СЕКТОРАХ ЕКОНОМІКИ
ГАНІ ТА СЕНЕГАЛУ, 2003-2014 рр.⁷³**

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Гана												
Кількість зайнятого населення, тисяч чоловік ⁷⁴												
Разом	7903	8135	8549	8701	8490	9366	9840	10403	10878	11314	11624	11831
Сільське господарство	4462	4617	4877	4991	4726	5048	5130	5233	5273	5276	5206	5094
Промисловість	1088	1116	1168	1185	1165	1297	1375	1467	1549	1628	1691	1743
Послуги	2353	2402	2503	2526	2598	3021	3335	3704	4057	4410	4727	4994
Зайнятість населення по секторах економіки, %												
Сільське господарство	56,5	56,8	57,1	57,4	55,7	53,9	52,1	50,3	48,5	46,6	44,8	43,1
Промисловість	13,8	13,7	13,7	13,6	13,7	13,8	14,0	14,1	14,2	14,4	14,6	14,7
Послуги	29,8	29,5	29,3	29,0	30,6	32,3	33,9	35,6	37,3	39,0	40,7	42,2
Продуктивність праці, обсяг виробництва одного працівника у доларах в рік												
Сільське господарство	814	951	1073	1184	1430	1662	1569	1724	1776	1759	1989	1532
Промисловість	2209	2454	2861	3412	4141	4268	3497	3951	6105	6982	7598	5786
Послуги	2374	2684	3150	3755	4494	4360	3735	4186	4471	4525	4868	3526
Сенегал												
Кількість зайнятого населення, тисяч чоловік ⁷⁵												
Разом	2994	3010	3033	3001	3189	3323	3463	3668	3810	3940	4072	4237
Сільське господарство	1353	1307	1263	1196	1357	1505	1662	1856	2020	2146	2240	2348
Промисловість	449	475	504	525	577	623	675	743	805	861	903	949
Послуги	1192	1228	1267	1280	1255	1195	1126	1069	985	934	930	941
Зайнятість населення по секторах економіки, %												
Сільське господарство	45,2	43,4	41,6	39,8	42,6	45,3	48,0	50,6	53,0	54,5	55,0	55,4
Промисловість	15,0	15,8	16,6	17,5	18,1	18,8	19,5	20,3	21,1	21,9	22,2	22,4
Послуги	39,8	40,8	41,8	42,7	39,4	36,0	32,5	29,1	25,9	23,7	22,8	22,2
Продуктивність праці, обсяг виробництва одного працівника у доларах в рік												
Сільське господарство	766	842	1007	1012	988	1244	1172	1065	907	909	917	894
Промисловість	3272	3673	3553	3684	4072	4321	3887	3558	3847	3538	3471	3514
Послуги	2951	3410	3559	3865	4817	6011	5921	6263	7702	8029	8570	8809

⁷³ Розраховано автором на основі статистичних даних UNCTAD. Statistics [Electronic Resource]. — Access mode: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=95>.

⁷⁴ International Labour Organization. Statistics and databases [Electronic Resource]. — Access mode: <http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang--en/index.htm>.

⁷⁵ Там само.

Таким чином, з 2003 по 2013 р. продуктивність праці в Гані зростає в усіх трьох секторах економіки, в Сенегалі — у двох (в сільському господарстві та секторі послуг). За показниками продуктивності Гана переважає в сільському господарстві та промисловості, Сенегал — у секторі послуг. У 2013 р. в Гані один робітник в рік у сільському господарстві виробляв продукції на 1989 доларів, у промисловості — на 7598, у секторі послуг — на 3526 доларів; в Сенегалі відповідно на — 917, 3471, 8570 доларів (табл. 4).

Краща продуктивність праці може бути забезпечена за умови кваліфікованих трудових ресурсів. За даними СБ, в Гані вони краще підготовлені, ніж в Сенегалі, а саме:

— відсоток фірм, які визначають рівень кваліфікації, як стримуючий фактор для розвитку господарської діяльності в Гані менший, ніж у Сенегалі у 2 рази, і складає відповідно 5 % та 10 %⁷⁶.

— відсоткова частка грамотного населення (старше 15 років) в двох країнах поступово зростає, але в Гані його більше: на початку 2000-х рр. в Гані було 58 % грамотного населення, в Сенегалі — 39 %, а на початку 2010 — х рр. — 71 % та 52 % відповідно⁷⁷;

— відсоткова частка грамотної молоді (від 15 до 24 років) в двох країнах також поступово зростає, але в Гані цей показник також краще: на початку 2000-х рр. в Гані він складав 71 %, в Сенегалі — 49 %, а на початку 2010-х рр. — 86 % та 66 % відповідно⁷⁸.

Досліджуючи розвинуті країни Кузнець С. прийшов до висновку, що головну роль у зростанні національного виробництва відіграє людський капітал. Для Гани та Сенегалу він також дуже важливим. Це підтверджують показники продуктивності праці та рівня підготовки трудових ресурсів, особливо збіг зростання продуктивності праці Гани (табл. 4) із зростанням ВВП та ВВП на душу населення (рис. 1, 2). Однак, для них також суттєве значення має капітал. Це підтверджується різким стрибком зростання ВВП Гани саме після істотного збільшення ПІІ з 2007 р. (рис. 1, 7). Це підсилено кращим технічним оснащенням Гани, зокнайменше у сільському господарстві. Це забезпечило Гані значно кращу продуктивність цього сектору у порівнянні із Сенегалом. В результаті з 2007 р. у розвитку Гана почала суттєво домінувати над Сенегалом.

Індекс Джині, як індикатор рівномірності розподілу доходів (за повної рівності дорівнює 0, за повної нерівності — 1) серед даних СБ для Гани та Сенегалу наводиться не за всі роки, однак спираючись на них можна побачити тенденцію його змін. Згідно з наявними даними

⁷⁶ WB. The Little Data Book on Africa. 2007, pp. 23, 42, 44, 82.

⁷⁷ WB. Data. [Electronic Resource]. — Access mode: <http://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.LITR.ZS> (дата доступу: листопад 2016 р.).

⁷⁸ World Bank. Data. [Electronic Resource]. — Access mode: <http://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.I524.LT.ZS> (дата доступу: листопад 2016 р.).

СБ, ПР ООН та ЦРУ США з 1987 до 2005 р розподіл доходів Гани погіршується, а Сенегалу — покращується, а з 2005 року майже не змінюється. При тому, у Сенегалу він не погіршується з 1994 року. У 2013 р. індекс Джині Гани був 42,8, Сенегалу — 40,3 (табл. 5).

Таблиця 5

ІНДЕКС ДЖИНИ ГАНИ ТА СЕНЕГАЛУ⁷⁹

	1987	1988	1991	1994	1998	2001	2005	2000-2010 ⁸⁰	2011 ⁸¹	2012-2013 ⁸²	2013 ⁸³
Гана	35,4	36,0	38,4	-	40,1	-	42,8	42,8	-	42,3	42,8
Сенегал	-	-	54,1	41,4	-	41,2	39,2	39,2	40,3	-	40,3

Джерело: складено автором за даними СБ, ЦРУ та ПР ООН за листопад 2016 р.

Таким чином, в Гані дія «закону Кузнеця» підтвердилася (протягом перших 10 років розвитку нерівність у розподілі доходів зростає, потім з'являються тенденції до її вирівнювання). В період повільного зростання (1970-1992 рр.) у Гани можна побачити погіршення індексу Джині (є дані за 1987 та 1991 р.). В період падіння економіки індекс Джині Гани також погіршився, але не суттєво — на 1,7 пунктів (є дані за 1991 та 1998 р.). Нагадаємо, що в цей період в Гані відбулася реструктуризація економіки. В період стрімкого зростання (2001-2013 рр.) індекс Джині Гани залишився практично без змін.

В Сенегалі дія «закону Кузнеця» не підтвердилася: при повільному зростанні ВВП індекс Джині не погіршився, а покращився. В період стрімкого зростання (2001-2013 рр.) він зашився майже без змін.

Висновки

Аналіз економічного розвитку Гани та Сенегалу, показав, що після досягнення незалежності у їхньому економічному розвитку виділяються періоди швидкого та повільного зростання. Через послідовну черговість їх можна визначити як цикли. Таким чином, у них цей процес є циклічним подібно до розвинутих країн, як це виявив Кузнець С. Для Гани та Сенегалу цикли є нерівномірними тривалістю

⁷⁹ World Bank. Data. [Electronic Resource]. — Access mode: <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?page=6>.

⁸⁰ The World Bank. Africa Development Indicators 2012/13, p. 7.

⁸¹ CIA World Factbook. USA [Electronic Resource]. Access mode: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2172rank.html>.

⁸² Там само.

⁸³ United Nations Development Programme (UNDP). Income Gini Coefficient [Electronic Resource]. — Access mode: <http://hdr.undp.org/en/content/income-gini-coefficient>.

від 8 до 23 років. Однією з найважливіших ознак у них була реструктуризація виробництва та перерозподіл робочої сили між галузями.

1970 — 1992 рр., 23 роки — період повільного зростання. У показниках ВВП були часті різкі коливання, що спричиняло поглинання кількістю населення показника ВВП (зростання екстенсивного типу⁸⁴). В структурі ВВП переважали послуги, промисловість посідала останнє місце (в Гані — 13,5 %, в Сенегалі — 20,2 %). У Гани на рівні з послугами вагому частку також займало сільське господарство. Серед потоків капіталів головну роль відгравала ОДР. За показником ВВП на душу населення домінував Сенегал. Розподіл доходів у Гани був більш справедливим, ніж у Сенегалу. Поступово цей показник для Гани почав погіршуватися. Індекс Джині Гани у 1987 р. — 35,4, у 1991 р. — 38,4; дані щодо індексу Джині Сенегалу наявні тільки за 1991 р. — 54,1.

1993 — 2000 рр., 8 років — період падіння економіки. Для двох країн це період уповільнення зростання кількості населення, ВВП та ВВП на душу населення. Важливою зміною для двох країн була реструктуризація ВВП: як і в попередньому періоді, в структурі ВВП двох країн переважали послуги, однак разом з тим, за рахунок зменшення частки сільського господарства збільшилася частка промисловості (в Гані — 21,3 %, в Сенегалі — 24,1 %). Серед потоків капіталів, як і в попередньому періоді, головну роль відіграла ОДР. За показником ВВП на душу населення домінувала Гана. Падіння показників приросту ВВП та ВВП на душу населення було більш відчутним для Сенегалу, ніж для Гани. Показник розподілу доходів у Гани ще трохи погіршився, у Сенегалу у порівнянні із попереднім періодом — покращився. Індекс Джині Гани у 1998 р. — 40,1; Сенегалу у 1994 р. — 41,4.

2001—2013 рр., 13 років — період стрімкого зростання. Для Гани та Сенегалу це період активізації зростання ВВП та ВВП на душу населення без різких коливань, за виключенням 2008-2009 рр. (вплинув екзогенний фактор світової фінансової кризи). Темп приросту кількості населення також відновився, хоча він був дещо менше, ніж в період з 1970-1992 р. На відміну від першого, це — період інтенсивного зростання (коли зростання населення не поглинає зростання ВВП), яке реалізувалося за Смітіанським типом (англ. *Smithian growth*). Воно ґрунтується на зростанні продуктивності, що реалізовано через розподіл праці, спеціалізацію та торгівлю, на відміну від Прометеевого типу (англ. *Promethean growth*), яке ґрунтується на технологічному прогресі та інноваціях⁸⁵.

⁸⁴ *Snowdon Brian*, The Enduring Elixir of Economic Growth. Xavier Sala-i-Martin on the wealth and poverty of nations / *World Economics*. Vol. 7. No. 1. — January — March 2006. — P. 73 — 130, p. 77

⁸⁵ Там само, p. 77.

На відміну від попередніх періодів, коли тенденції економічного розвитку Гани та Сенегалу збігалися, з 2001 по 2013 р. у них проявилися розбіжності, зокрема, у Гани були більш високі темпи приросту ВВП та ВВП на душу населення, відповідно: 15,1 % та 12,3 % (в середньому в рік), а у Сенегалу — 9,8 % та 6,8 %. Ми вважаємо, що економічний підйом Гани з 2000 р. та її переважання над Сенегалом з 2006 р. (рис. 1, 2) було забезпечено завдяки: реструктуризації ВВП із збільшенням частки промисловості за рахунок зменшення частки сільського господарства; суттєвому збільшенню обсягів притоку ПІІ; відсутності інфляції та безробіття; людському капіталу (краща підготовка та продуктивність трудових ресурсів); перерозподілу робочої сили із зменшенням частки працюючих у сільському господарстві та збільшенням у промисловості та секторі послуг; кращому технічному оснащенню, зокрема у сільському господарстві; стабілізації розподілу доходів з 2005 р.; зменшенню темпів приросту кількості населення.

Головним фактором економічного зростання Гани та Сенегалу є не тільки капітал людський (як визначив Кузнець С. щодо розвинутих країн), а також ще капітал фізичний.

«Закон Кузнеця» було підтверджено в Гані та спростовано в Сенегалі. Спільним у них було те, що після реструктуризації виробництва та суттєвого збільшення потоків капіталів, з 2005 р. розподіл доходів у них стабілізувався і практично не змінювався. У 2013 р. індекс Джині Гани був 42,8, Сенегалу — 40,3.

Далі тенденція змін показників ВВП Гани та Сенегалу буде залежати від змін його структури, демографічних та припливів капіталу. Найбільш ймовірно приріст кількості населення уповільниться, що сприятиме зростанню їхнього ВВП на душу населення. У підструктурі промисловості двох країн переважає обробна промисловість, і також зростає частка будівництва та видобувної промисловості. У Гани зростання останніх двох відбувається динамічніше (табл. 2). Це має сприяти притоку інвестицій до Гани. Враховуючи це, ми припускаємо, що Гана і надалі домінуватиме над Сенегалом за показником ВВП на душу населення. Значний відсоток видобувної промисловості в структурі ВВП Гани буде обумовлювати її залежність від цін на сировинні товари, а значить і коливання її ВВП.

У Сенегалу частка обробної промисловості у структурі ВВП майже у 2 рази переважає подібний показник Гани. Також у порівнянні з Ганою, у Сенегалу більш вагомою є частка фінансових та банківських послуг і торгівля (разом з ресторанно-готельними послугами) (табл. 2). Більш розвинуті фінансові та банківські послуги мають забезпечити розрахунки з іноземними партнерами, що повинно суттєво сприяти розвитку зовнішньоекономічних зв'язків Сенегалу (для країн ССА

саме фінансові проблеми є значною перешкодою в цьому процесі). Враховуючи це, ми припускаємо, що зростання ВВП Сенегалу буде стабільним без різких коливань.

Щодо зовнішньоекономічного співробітництва, ми вважаємо, що Україна з двох розглянутих країн пріоритет має надати Сенегалу через більш розвинуті у нього фінансові послуги. Спектр галузей для співробітництва з ганськими та сенегальськими підприємцями може бути доволі широким. Успіх у реалізації такого співробітництва залежатиме від можливостей як українських, так і африканських підприємців.

Список літератури

1. Конвергенція та дивергенція в Європі: польський і український кейси: Монографія / [Д.Лук'яненко, В.Чужиков, Міхал Г.Вожняк та ін.]; за наук. ред. Д. Лук'яненка, В. Чужикова, М.Г.Вожняка. — К.: КНЕУ, 2013. — 688 с. — Англ. мовою.

2. Соколова З.С. Действие «закона Кузнеца» в развивающихся странах на примере Ганы и Сенегала. — Друга віртуальна сесія Міжн. Нобелівського економічного форуму «Мировая экономика XXI века: циклы и кризисы», 18-21 травня 2011 р., м. Дніпропетровськ. — Дніпропетровськ: Університет ім. Альфреда Нобеля, 2011. — [Electronic Resource]. — Access mode: old.duer.edu/res/files/2263/DeystvieZakonaKuzneca.ppt.

3. Фукуяма Френсіс, Соціальний капітал // Незалежний культурологічний часопис «І». — 2008. — № 53. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm>.

4. Acemoglu Daron, and Robinson James A., The Political Economy of the Kuznets Curve / Review of Development Economics, 6(2), P. 183-203, 2002. [Electronic Resource]. — Access mode: http://scholar.harvard.edu/files/jrobinson/files/jr_kuznets.pdf.

5. Artadi Elsa V., and Sala-i-Martin Xavier, The Economic Tragedy of the XXth Century: Growth in Africa / National Bureau of Economic Research (NBER). — NBER Working Paper 9865. — Cambridge, July 2003. — P. 31. [Electronic Resource]. — Access mode: <http://www.nber.org/papers/w9865.pdf>.

6. Atkinson Anthony B., Inequality. What can be done? — Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. London England, 2015. [Electronic Resource]. — Access mode: <http://www.acarindex.com/dosyalar/kitap/acarindex-1436513133.pdf>.

7. Barro Robert J., and Sala-i-Martin Xavier, Economic Growth. 2nd Ed. — the MIT Press. Cambridge, Massachusetts, London, England. — Massachusetts Institute of Technology, 2004.

8. *Easterlin Richard A., and Angelescu Laura*, Modern Economic Growth and Quality of Life: Cross Sectoral and Time Series Evidence. — University of Southern California and Institute for the Study of Labor (IZA) in Bonn. — Discussion paper No. 2755. — IZA, Germany — April 2007. — P. 59. [Electronic Resource]. — Access mode: <https://pdfs.semanticscholar.org/d497/a3c6117ef6acf40b0ec444788ffd128b1da3.pdf>.

9. *Ferreira Francisco*, Distribution in motion: Economic growth, inequality, and poverty dynamics / Society for the Study of Economic Inequality — ECINEQ WP 2010 — 183. — October 2010. — P. 33. [Electronic Resource]. — Access mode: <http://www.ecineq.org/milano/WP/ECINEQ2010-183.pdf>.

10. *Galbraith James K.*, Inequality and Economic and Political Change / The University of Texas Inequality Project (UTIP) WP No. 51. — September 21, 2008. — P. 63. [Electronic Resource]. — Access mode: http://utip.lbj.utexas.edu/papers/Utup_51.pdf.

11. *Hulten Charles R.* (University of Maryland and NBER), *Isaksson Anders.* (Research and Statistics Branch of UNIDO), Why development levels differ: the sources of differential economic growth in a panel of high and low income countries / Staff Working Paper 04/2007. — UNIDO. Vienna, 2007. — P. 42+iv. [Electronic Resource]. — Access mode: http://www.unido.org/fileadmin/user_media/Publications/Research_and_statistics/Branch_publications/Research_and_Policy/Files/Working_Papers/2007/WP042007%20-%20Why%20development%20levels%20differ.pdf.

12. *Handley Geoff, Higgins Kate and Sharma Bhavna with Bird Kate and Cammack Diana*, Poverty and poverty reduction in sub-Saharan Africa: an overview of the issues. — Overseas Development Institute. — Working Paper 299. — London, January 2009. — P. 75. [Electronic Resource]. — Access mode: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/860.pdf>.

13. *Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M.*, The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues. // The World Bank. Development Research Group. Macroeconomics and Research Team. — Policy Research Working Paper 5430. — Sept. 2010. — P. 1-28. [Electronic Resource]. — Access mode: <http://documents.worldbank.org/curated/en/630421468336563314/pdf/WPS5430.pdf>.

14. *Kerekes Monica*, Essays on Economic Growth — A Medium-Term Perspective / Inaugural-Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors der Wirtschaftswissenschaft des Fachbereichs Wirtschaftswissenschaft der Freie Universität Berlin. — 2015. — P. 170. [Electronic Resource]. — Access mode: http://www.diss.fu-berlin.de/diss/receive/FUDISS_thesis_000000101553.

15. *Kuznets Simon*, Shares of Upper Income Groups in Income Savings. New York: National Bureau of Economic Research, 1953. [Electronic Resource]. — Access mode: <http://www.nber.org/books/kuzn53-1>.

16. *Kuznets Simon*, Modern Economic Growth: Findings and Reflections / Nobel Memorial Lecture, December 11, 1971. [Electronic Resource]. — Access mode: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1971/kuznets-lecture.html.

17. *Kuznets Simon*, Notes on Income Distribution in Taiwan // Quantitative Economic and Development. Essays in Memory of Ta-Chung Liu. Edited by Klein L.R., Nerlove M., Tsiang S.C. — New York: Academic Press. — 1980. — P. 255-280. [Electronic Resource]. — Access mode: https://books.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=kKujBQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA255&dq=Notes+on+income+distribution+in+Taiwan+Simon+Kuznets&ots=d8KysOduh_&sig=Kyu-fUEVDEQLiNpTkD-hg425G9I&redir_esc=y#v=onepage&q=Notes%20on%20income%20distribution%20in%20Taiwan%20Simon%20Kuznets&f=false.

18. *Kuznets Simon*, Driving forces of economic growth: what can we learn from history // Economic development, the family and income distribution. Selected essays. — Cambridge University Press, 1989. — P. 7 — 29 [Electronic Resource]. — Access mode: <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/88020244.pdf>.

19. *Mitchell Omoruyi, Ehizuelen Michael, Meibo Huang*, Fostering Economic Development: Is External Finance Responsible for the Poor Economic Growth in Sub-Saharan Africa? / Global Economy Journal. — Volume 16, Issue 2. — May 2016. — P. 313–347.

20. *Medgyesi Mórton, and Tyth Istvón Gyurgy*, Economic Growth and Income Inequalities. Chapter 6 / European inequalities: social inclusion and income distribution in the European Union. Edited by Wart Terry, Lelkes Orsolya, Sutherland Holly, Tyth Istvón Gyurgy. — Tarki Social Research Institute Inc. — Budapest, 2009. — P. 131-152. [Electronic Resource]. — Access mode: <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b251.pdf>.

21. *Olu Ajakaiye, and Afeikhena Jerome*, Economic Development: The Experience of Sub-Saharan Africa. Chapter 43 / International Development. Ideas, Experience, and Prospects. Ed. by Bruce Currie-Alder, Ravi Kanbur, David M. Malone, Rohinton Medhora. — Oxford University Press. — April 2014. — P. 943. [Electronic Resource]. — Access mode: http://www.developmentideas.info/website/wp-content/uploads/Ch43_Sub-Saharan_Africa_AjakaiyeJerome_2013.pdf.

22. *Pérez de la Fuente Beatriz*, Economic Growth and Poverty Reduction in a Rapidly Changing World / European Commission. Directorate-General for Economic and Financial Affairs. — European Economy. Economic Brief 019. — October 2016. — Luxembourg Publications Office of the European Union, 2016. — P. 22. [Electronic Resource]. — Access mode: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/eeeb/pdf/eb019_en.pdf.

23. *Pinkovskiy Maxim, and Sala-i-Martin Xavier*, Africa is on time. — Federal Reserve Bank of New York (FRBNY). — Staff Report No. 686. — August 2014. [Electronic Resource]. — Access mode: https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/staff_reports/sr686.pdf.

24. *Sarigiannidou Maria, and Palivos Theodore*, A Modern Theory of Kuznets' Hypothesis / Texas Christian University. Dep. of Economics. Working Paper No. 12-02. — Texas Christian University, January 2012. [Electronic Resource]. — Access mode: <http://www.econ.tcu.edu/papers/wp12-02.pdf>.

25. *Snowdon Brian*, The Enduring Elixir of Economic Growth. Xavier Sala-i-Martin on the wealth and poverty of nations / World Economics. Vol. 7. No. 1. — January — March 2006. — P. 73 — 130. [Electronic Resource]. — Access mode: http://www.columbia.edu/~xs23/papers/WEC_00220_00701_Snowdon.pdf.

26. *Sokolova Zoia*, The Motivation Factor in Recovery Strategy / UNCTAD. Public Symposium 2010. «Responding to Global crises: New Development Paths». — Geneva (Switzerland), May 10-11, 2010. [Electronic Resource]. — Access mode: http://unctad.org/Sections/wcmu/docs/ps2010_cont_6zoiasokolova_en.pdf.

27. *Srinivasan T.N.*, Long-Run Growth Theories and Empirics: Anything New? / Growth Theories in Light of the East Asian Experience. — The National Bureau of Economic Research — East Asia Seminar on Economics (NBER-EASE). Editors: Takatoshi Ito and Anne O. Krueger. Volume 4. — University of Chicago Press. — January 1995. — P. 37 — 70. [Electronic Resource]. — Access mode: <http://www.nber.org/chapters/c8544>.

28. *Stiglitz Joseph E.*, The price of the inequality. How today's divided society endangers our future. — W.W. Norton & Company Ltd. — London, 2012. [Electronic Resource]. — Access mode: http://resistir.info/livros/stiglitz_the_price_of_inequality.pdf.

29. Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries: Thirty Countries' Experiences / ed. By Brian Nolan, Wiemer Salverda, Daniele Checchi, Ive Marx, Abigail McKnight, István Gyurgy Tyth, and Herman G. van de Werfhorst. — Oxford University Press. — April 2014. — P. 743.

30. OECD. Directorate for Employment, Labour and Social Affairs. Focus on Inequality and Growth. — December 2014. [Electronic Resource]. — Access mode: <https://www.oecd.org/social/Focus-Inequality-and-Growth-2014.pdf>.

31. CIA World Factbook. USA [Electronic Resource]. Access mode: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2172rank.html>.

32. International Labour Organization. Statistics and databases [Electronic Resource]. — Access mode: <http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang-en/index.htm>.

33. IMF. World Economic Outlook Database [Electronic Resource]. — Access mode: [http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/02/weodata/weorept.aspx?sy=1981&ey=2016&scsm=1&ssd=1&sort=subject&ds=.&br=0&pr1.x=48&pr1.y=9&c=722%2C652&s=PCPIEPCH&grp=0&a=.](http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/02/weodata/weorept.aspx?sy=1981&ey=2016&scsm=1&ssd=1&sort=subject&ds=.&br=0&pr1.x=48&pr1.y=9&c=722%2C652&s=PCPIEPCH&grp=0&a=)

34. UNCTAD. Handbook of Statistics. 2015 / United Nations — N.Y. and Geneva. 2015 [Electronic Resource]. — Access mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdstat40_en.pdf.

35. UNCTAD. Statistics [Electronic Resource]. – Access mode: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_Cho senLang=en.
36. United Nations Development Programme (UNDP). Income Gini Coefficient [Electronic Resource]. – Access mode: <http://hdr.undp.org/en/content/income-gini-coefficient>.
37. United Nations Statistics Division [Electronic Resource]. – Access mode: <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regist.asp?Cl=2>.
38. World Bank. Worldwide Governance Indicators [Electronic Resource]. – Access mode: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.
39. WB. Data Bank. World Development Indicators [Electronic Resource]. – Access mode: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-Development-Indicators>.
40. WB. Data. [Electronic Resource]. – Access mode: <http://data.worldbank.org/>.
41. WB. The Little Data Book on Africa. 2007. [Electronic Resource]. – Access mode: <http://documents.worldbank.org/curated/en/378601468209988961/pdf/755760WDI0200700Box374338B00PUBLIC0.pdf>
42. WB. The Little Data Book on Africa. 2008. [Electronic Resource]. – Access mode: <http://documents.worldbank.org/curated/en/695421467990317712/pdf/469500WDI0Box3110LDB1Africa11212108.pdf>.
43. WB. The Little Data Book on Africa. 2010. [Electronic Resource]. – Access mode: <http://documents.worldbank.org/curated/en/687671468193502491/pdf/552010PUB0Litt10Box349442B01PUBLIC1.pdf>.
44. WB. The Little Data Book on Africa. 2011. [Electronic Resource]. – Access mode: http://www.icafrica.org/fileadmin/documents/Knowledge/World_Bank/3.Little%20Data%20Book%20on%20Africa_2011.pdf.
45. WB. Africa Development Indicators 2012/13. [Electronic Resource]. – Access mode: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/13504/9780821396162.pdf?sequence=1>.
46. Tullow oil Company. Web-site [Electronic Resource]. – Access mode: <http://www.tulloil.com/about-us/our-story>.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2017